

Az értelmiségiek ópiuma*

Raymond Aron, a jelenlegi burzsoá szociológia és politikai ideológia egyik legreprezentatívabb képviselője, e művében azzal a törekvéssel lép fel, hogy a marxizmus cáfolatán és a szocializmus vívmányainak semmibevételén, eltorzításán keresztül új híveket toborozzon a „nyugati életforma” számára az értelmiségiek, még hozzá elsősorban a marxizmussal, a munkásmozgalommal szimpatizáló értelmiségiek köréből.

Munkája a mai imperialista politikai ideológia apologetikus tudománytalanságát példázza, még hozzá a legfőbb vonatkozásokban. Világossá teszi, hogy a mai burzsoá teoretikus antimarxista csatározása csak a tegnapi (19. század második fele) burzsoá teoretikusoknak azon az elméleti harcán alapulhat, amelyet a haladó polgári filozófia és közgazdaságtan elméleti vívmányai ellen folytattak. Ez megnyilvánul Aronnal mind nyílt, mind leplezett formában, a Marx-előtti haladó polgári teoretikusok „kiközösítésében”, illetve hallgatóságos megtagadásában. Filozófiai és ökonomiai téren Aron egyaránt reakciós idealista filozófusok, illetve a vulgáris közgazdaságtan nyomán halad.

„Elpártolt isteneivel” (Marx) való ez a szembenállása azonban csak alárendelt mozzanata, kísérőjelensége annak a ténynek, hogy a jelenlegi világhelyzetben az antimarxizmussal egybeforrt apologetika vált a burzsoá politikai irodalom tulajdonképpeni tartalmává. A marxizmus cáfolatának és a szocialista gyakorlat lejáratásának ideológiai-politikai szükséglete határozza meg ennek az elméletnek mozgásterületét, súlypontját, szerkezetét. Ezért ez az elmélet még ott is védekező jellegű, ahol támad és még ott sem önálló, ahol portálján az ujdonság cégére díszleg. Mivel felépítését az apologetika — szükségképpen külsőleges szempontjai határozzák meg, belső logikája nem is lehet. Ami eszmefuttatásait egyáltalán összetartja, az a marxizmus egységes veretű ideológiája ellen körütekintően szervezett elméleti harc.

A történelmi fejlődés Aronra már a kettős önállótlanúság terhét róta; mert nemcsak a klasszikus polgári filozófia megeáfolásának szükségletéből fakadó elméletek örökébe lépett, hanem az ő aktuális feladatává már annak az ideológiának továbbépítése vált, amely e dekadens filozófia talaján a marxizmus cáfolatából építi fel önmagát.

De e külsőleges meghatározottság másik pólusaként kialakult a mai imperialista ideológus egyre bensőbb összefonódottsága a tőkés praxissal. Aron elődjénél — az esetek túlnyomó többségében — még nem volt és nem

* Raymond Aron, *L'opium des intellectuels*. 1955. Colmann Lévy. Paris.

is lehetett meg az a felismerés, milyen nagy mértékben függ saját társadalmi egzisztenciája s ennek gazdasági bázisa a kapitalista praxistól, — hogy az azt fenyegető veszélyek az ő legsajátabb ellenségei. Ennek a praxisnak mindenáron való elméleti-politikai biztosítása napjaink imperialista ideológusait a lehető legközvetlenebbül ösztönzi. Ennek egyik lényeges megnyilvánulása az — a vulgárokonómiára általában jellemző vonás — hogy elméletté nevezik ki a kapitalizmus ágenseinek közvetlen szemléletét. A gazdasági-társadalmi életnek ez a — tudományos fogalmak megkerülésével, megtagadásával együttjáró — közvetlen és ezért az apológiát szolgáló szemlélete talán sohasem volt még annyira elterjedt, mint napjainkban.

A kapitalista praxis biztosítására való törekvés másik lényeges megnyilvánulása a teoretikusok szubjektív és szempontos cinizmusa. Marx nagy elismeréssel emlékezett meg a mandeville-i, de elsősorban a ricardo-i cinizmusról, amely a kapitalista társadalom és gazdaság — objektíve cínikus — összefüggéseibe való rettenhetetlen betekintés kísérőjelensége volt. Ez a cinizmus a későbbiekben átadta helyét az ellentétek felszíni elsimitásán, eltagadásán alapuló harmóniatanok öntetszelgő szenvedéseinek. A kapitalizmus általános válságának időszakában újra feltűnt ez a cinizmus, de most már ellentétébe átcsapva. Ez már nem a lényeges összefüggések feltárására törekvő cinizmus volt, hanem a látszat szentesítésének, glórifikálásának szubjektív cinizmusa. E cinizmus szempontosan és tudatosan kiméletes, illetve kiméletlen; nem véletlen, hogy a modern burzsoá ideológusok kivételes előszeretettel nyúlnak vissza mint bevallott ősiükhöz, éppen ahhoz a Malthushoz, akinek munkásságában Marx kimutatta az apologetikus kiméletességgel párosult kiméletlenség első leghatásosabb megnyilvánulását. Az imperialista teoretikusok elméletei éppilyen kiméletesek a monopoltőkével szemben és éppilyen kiméletlenné válnak, ha a kizsákmányolt tömegekről van szó — még akkor is, ha ez a kiméletlenség, az apológia követelményeinek megfelelően, leplezetten jut csak felszínre.

Mindez megindokolja e politikai ideológia alacsony nívóját, tudománytalan és tudományellenes szellemét. S hogy az élvonalbeli imperialista teoretikusok köréhez tartozó Aronnál koncentráltan jelentkeznek az apológia gyenge pontjai és tudományellenes vétkei, Aronnál, aki a kapitalizmus védelmének és a marxizmus cáfolatának problémáival egyedül — ha nem is önállóan — próbált megbirkózni, csupán azt példázza, hogy a burzsoáziának mint olyannak „tűntek el” már régen „a képességei”. (Marx).

Aron e művének fő tanulsága politikai jellegű. Olyan hangokat üt meg, amelyek visszhangra találnak az imperializmus politikai ideológiájának legkülönbözőbb árnyalataiban, sőt, magán a kommunista mozgalmon belül is. Hogy ennek az ideológiai skálának szélsőjobbjaival kezdjük, világossá válik, hogy pl. a monopoltőke nyíltan fasiszta szárnyát képviselő Burnham, illetve liberálisabb szárnyát megszólaltató Aron közt a burzsoázia politikai kétarcúságát példázó munkamegosztás alakult ki. A primitív-brutális erőszakosságot Burnham, a „liberális” meggyőzés taktikáját Aron munkássága képviseli. Ez az ellentét természetesen relatív, politikailag és elméletileg egyaránt. Aron a NATO dicsőítésével, a hidegháború igazolásával, a szocializmus „rémével” való ijesztgetésével objektíve Burnham számára kövezi ki az utat, aki nem sokkal a második világháború után az új háború azonnali kirobbantását követelte. De elméleti síkon is hasonló a helyzet, hiszen Aron fő funkciója itt éppen abban áll, hogy a demokratikus és haladó hagyományok elleni hadjárattal, a marxizmus befeketésével előkészítse a terepet a burn-

hami ideológia befogadására. Aron és Burnham összeforrnak a közös, fő-ellenség gyűlöletében és rágalmozgalmában — s e döntő ponton lényegében háttérbeszorul az a körülmény, hogy míg az előbbi, mint gaulleista, a nyugat-európai amerikai hegemonia bizonyos korlátozására, az utóbbi pedig mindenhatóvá tételére törekszik.

Mély kapcsolatok fűzik az aroni koncepcióhoz a mai szociáldemokrata ideológiát; közös elvük többek közt a kommunizmus és a fasiszmus egységes elítélése, mint „totalitáriánus” ideológiáké és mozgalmaké, továbbá az az ellenforradalmi reformizmus, amely retteg a tömegek önálló mozgalmától s csak a felső rétegek jóvoltából, a status quo-n belül próbál némi változást elérni. Gazdasági koncepcióik, reformterveik pedig a „népi kapitalizmus” vagy a „demokratikus szocializmus” (Keynes munkásságából táplálkozó) koncepciójában futnak össze. Mint meglátjuk, Aron a „tőkés osztály munkás ügyvivőinek” politikáját állítja követendő példaként a kommunizmus eszméivel rokonszenvező értelmiségiek elé.

A kommunista mozgalmon belül elsősorban a jugoszláv revizionisták visszahangozzák Aron számos nézetét, főként azzal a tételükkel, hogy a szocialista országokban nem-szocialista jellegű államkapitalizmus uralkodik, míg a tőkés országok államkapitalista szektora pozitív szociális, sőt, szocialista változásokat eredményez. De Aron leleplezi revizionista szövetségeseit és a kommunistáknak tesz akaratlanul is szolgálatot, amikor többször is ismétli: a nyugaton végbement állami befektetések, részleges államosítások nem érintik a tőkés rendszer lényegét. Ime, így fest a jugoszláv koncepció egyik változata: „Bár az osztályantagonizmus alapjai még nem szűntek meg az amerikai társadalomban, az objektív folyamat megteremti a feltételeket ahhoz, hogy megszűnjön az ellentét a fizikai és a szellemi munka közt, megszűnjenek az osztálykülönbségek”. (Nasa Stvarnost, 1958. 9.) Tény, hogy Aronnak van igaza e marxista lepelbe bújt burzsoá népámítóval szemben.

Az aroni koncepció és a revizionizmus összezsengésének megvan a közös elméleti forrása: mindketten bőven merítenek a „tegnapi baloldal” (Aron kifejezése) azaz a mozgalmon belüli jobboldal programjából, elsősorban a berusteinizmus elméleti fegyvertárából. Ez éppúgy megnyilvánul Lefebvre legutóbbi írásában, mind a tulajdonképpeni moralizáló revizionizmus (Kolakowski és társai) nyilatkozataiban. — (E probléma tárgyalása azonban messze meghaladja e vitacikk kereteit.)

Az ellenforradalmi burzsoá ideológia és a munkásmozgalom jobbszárnya bizonyos koncepcióinak ez az összefonódottsága újra megerősítik és igazolják azt a lenini tételt, hogy a proletariátus ideológiájától való mindenfajta eltávolodás a polgári ideológia erősítését és objektív képviselését jelenti a mozgalomban. És ugyancsak Lenin fejtette ki azt a felfogást, amelynek iránymutató szerepet kell játszania az ellenséges nézetek elleni polémiában: „azok a legveszedelmesebbek, akik nem értik meg, hogy az imperializmus elleni harc, ha nincs összekötve az opportunizmus elleni harccal, üres és hazug frázis.” (Lenin, Válogatott Művei, I. 1024. o.). És fordítva is elmondható: éppilyen üres és hazug, valamint kevésbé hatékony és meggyőző az opportunizmus elleni „öncélú” harc, ha nem mutat rá állandóan az opportunizmusnak az imperialista ideológiától való függésére és főként, ha elválasztódik az imperialista ideológia elleni harctól. S e téren a marxista kritikának még sok tennivalója van.

*

Aron e művének központi gondolata a politikai bal- és jobboldal kategóriái létjogosultságának kétségbevonása, tagadása. E kategóriák létjogosultságát nemcsak a jelennel, hanem a múlttal kapcsolatban is tagadja. Konceptióját a francia történelemre alkalmazva kiélezi azt a marxi osztályharc-elmélet ellen. Egyik fő érve az „értékek” ún. „disszociációjával” kapcsolatos: eszerint a bal- és a jobboldal fogalma nem tartalmaz szigorúan definiálható, tartalmi elemeket, az állítólagos jobb- és baloldal átesapnak egymásba a valóságos mozgalmak menetében; véleménye szerint pl. ez a folyamat ment végte a kommunizmus, illetve a fasizmus esetében. Tagadja, hogy a technikai, vagy a gazdasági struktúrában beállott változások akár a felszabaduláshoz, akár a szolgasághoz vezetnének, szerinte mindegyik rendszer önmagában tartalmazza az embereket fenyegető veszélyeket. Akár a burzsoá, akár szocialista rendszerről van szó, a szellem szabadsága és az emberi szolidaritás sohasem lehet biztosítva. Véleménye szerint Angliában a politikai gondolat összhangban áll a valósággal, — szemben Franciaországgal, ahol múltbanézó vagy utopikus gondolatok uralkodnak, mivel itt a lelegelevenebb a jobboldal és a baloldal szembeállítás.

Rátérve a forradalom mítoszának kérdésére, kifejti, hogy a forradalom és ellenforradalom fogalmai szintén nem határolhatók el, a gyakorlatban átmennek egymásba. Tagadja azt a marxi felfogást, amely szerint a forradalom egyenlő a tulajdonviszonyok megváltoztatásával. E felfogást mitikusnak bélyegzi; szerinte az eddigi forradalmak csupán a hatalmon levő elitek cseréjét, váltakozását eredményezték de korántsem vezetnek el az előttörténet végéhez. Kitérve a forradalmak erkölcsi tekintélyének kérdésére, elmondja, hogy e téren csupán kölcsönzött presztizsekről és vonzóerőről, értelmiségi félreértésekről van szó. Értékeli azt a vitát, amelyet Sartre és Jeanson folytattak Camus ellen a „Les Temps Modernes” hasábjain (1952) és elemzi különböző fenntartások, illetve ellenséges viszonyukat a marxizmushoz és a mozgalomhoz.

Merleau-Pontyval és Sartre-al polemizálva tagadja a proletariátus történelmi szerepét és kapcsolatba hozza a marxi elméletet a világ megváltásáról és az isten birodalmáról szóló vallásos nézetekkel. Kifejti felfogását az eszmei felszabadulásról (így nevezi a tőkés rendszer megdöntését és a szocializmus építését) és a valóságos felszabadulásról (a felszabadulás e fajtájának megvalósulását Nagy-Britanniában és Svédországban látja).

Attérve a történelem bálványozásának kérdésére bírálja a párt „csalhatatlanságával” kapcsolatos felfogást. Szerinte az igazi hívőket az egyházi közösség szelleme fűzi a párthoz; ezzel szemben a nyugati, a marxizmussal rokonszenvező értelmiségieket csupán a hit fűzi a mozgalomhoz. Tagadja e „hívőknek”, e „forradalmi idealistáknak” azt a nézetét, mely szerint létezik a történelemben forradalmi igazság; szerinte a liberális formákkal egyidejűleg megszűnik az igazság lényege is.

A történelem értelmezvel kapcsolatban kifejti, hogy nincsen egységes és végső értelem, az értelmezések szükségképpen sokfélék. Ezzel kapcsolatban kitér Merleau-Ponty totalitás-felfogásának kritikájára: szerinte egy adott társadalom elemei szolidárisak, hatnak egymásra, de ezt helytelen totalitásként felfogni. A továbbiakban cáfolja a gazdasági tényező meghatározó szerepéről szóló marxi tanítást.

A szükségszerűség illúzióját bírálva annak fő hibáját abban látja, hogy a történetfilozófiák összhangot posztulálnak a történelmi fejlődés menete, iránya és egy eszmény — az előttörténet vége — közt. Felveti a „kockadobás-

szerű determinizmus” gondolatát (déterminisme aléatoire: a kockajáték analógiáját alkalmazza a történelmi szerepet játszó egyéniség sorsára: így pl. Napoleon egy volt a többi más, elképzelhető húzás közt a forradalmak sorsjátékában. Ezt az analógiát abszolutizálja aztán és átviszi a nagy történelmi összefüggések területére is, így pl. szerinte az angol—osztrák—orosz szövetség felbomlása megmentette volna Napoleont). Az előrelátás problémáját tárgyalva elveti Marxnak a kapitalizmus fejlődési tendenciájával kapcsolatos álláspontját. Tagadja a kapitalizmus ellentmondásainak tényét, tagadja, hogy a kapitalizmus termelési viszonyai gátolnák a termelőerők fejlődését. Miközben felhívja a figyelmet az Európát fenyegető kommunista veszélyre, ostromozza a nyugat-európai értelmiségieket, mert azok bizonyos mértékig hitelt adnak a szocializmus eljövendő győzelmét hirdető elméletnek. A hegeli dialektikát bírálva kifejti, hogy a történelem állítólagos dialektikája azon alapul, hogy a valóságot áteszmeisítik, a kategóriák dialektikáját a dolgok dialektikájává változtatják, beleviszik a valóságba a totalitást, az ellentmondás és a szükség-szerű előrehaladás gondolatait.

Tagadja az ember történelem feletti uralmának lehetőségét: szerinte az az elmélet abból a nosztalgiából fakad, hogy az igazolhatatlan igazolhatóvá váljék.

Rátérve az értelmiségiek helyzetére kifejti, hogy Franciaországot tartják az intelligencia paradicsomának és ugyanakkor paradox módon a francia értelmiségiek forradalmi meggyőződésűek. A NATO védelmében fellépve ostromozza honfitársait a koreai háború és a Rosenberg-házaspár ügyében elfoglalt haladó álláspontjukért. (pl. Sartre). Az értelmiségiek poklának nevezett USA-tól, az amerikai élet bizonyos közönséges és brutális oldalaitól a nyugat-európai értelmiség visszariad, de csak a báj és a kultúra európai értékeit szegezheti szembe azzal az amerikai valósággal, amelynek gazdasági potenciáljáért azonban szívesen odaadná saját értékeit.

Miután áttekinti a különböző nemzetek intelligenciájának ideológiáját, áttér a vallástkereső értelmiség kérdésére. Azt az érdemet tulajdonítja magának hogy elsőként határozta meg a marxizmust, mint világi vallást. (mint új-fajta ópiumot (1944). — A fasizmus világnézete szerinte éppúgy ateista, mint a kommunizmusé, céljuk azonban egyformán vallási színezetű: a jólét biztosítása mindenki számára ebben a siralomvölgyben. Polemizálva a marxizmushoz közeledő francia munkáspapok állásfoglalásaival (1954) kifejti a párthoz való tartozás két kategóriájáról alkotott felfogását. Eszerint vannak áldozatot kereső idealisták, akik hisznek a marxi profetizmusban, míg a saját karrierjüket hajszoló cinikus meggyőződésű emberek nem hisznek ugyan az elméletben, de alávetik magukat a történelmi fatalitásnak. A hajdan a szabadság követelésével fellépő értelmiség egyfajta világi papsággá változott azáltal, hogy elfogadta az állami dogmává átalakított ideológiát. Fejtegetve a marxista „profetizmus” sikereit, annak okát többek közt abban látja, hogy bizonyos intézményeknek (pl. tulajdon rendszere) rendkívüli fontosságot tulajdonított.

Aron végül felteszi a kérdést: vége van-e az ideológiai korszaknak? A valóság szerinte eloszlatja a marxizmussal kapcsolatos illúziókat. Az Egyesült Államokban pl. a munkásszervezetek sok olyan reformot vívtak ki, amelyek az európaiak felfogása szerint csak a jóléti államban, vagy a szocializmusban valósulhatnak meg. Különböző utakon bár, de a két nagy társadalmi rendszer integrálta munkásait, elfogadtatta velük a rendszerhez való egyöntetű csatlakozás elveit s így megszűntek az ideológiai vita feltételei. Az

ideológiai problémák elvesztették az egyetemesség jellegét; ettől a tényről a francia értelmiség szenved a legjobban, amely az összes nemzetiségű intelligencia közt a legkevésbé hajlandó lemondani illúzióiról. A szerző végül a marxizmus fanatizmussal szemben a szkepticizmushoz appellál.

— Mint látható, Aron mindenoldalú hadjáratot indított a marxizmus és a szocialista gyakorlat, alárendelten pedig az összes haladó mozgalmak és a forradalmi gondolat ellen. Mondanivalójának kerete pedig az a koncepció, hogy a marxizmus értelmiségi-burzsóá találmány, tartalmát tekintve valláspótlék, s azt a funkciót tölti be a nyugat-európai értelmiség számára, hogy kiürült, eszménytelenné vált életének új tartalmat adjon. Másik funkciója pedig — amelyet mint államvallás tölt be — abban áll, hogy ideológiailag igazolja egy új életforma megteremtésének szükségességét. Ez az új életforma szerinte azonban csak szólamaiban új — eltekintve attól, hogy despotizmusa kegyetlenebb, mint ami ellen a nép valaha lázadt — különben csupán a fejlett iparosítás módszereinek kérlelhetetlen szigorral való megvalósítására szolgál.

Aron ezen elméleti állványzatának struktúrája — és ezen belül is számos összetevője — közsímet a renegát és általában az ellenforradalmi propagandából. (Vö. pl. Camus: *L'homme révolté*, — a marxizmus állítólagos keresztényi-hegeli tartalmáról. Kolakowski teljesen hasonló tartalmú cikkét: „Az értelmiség és a kommunista mozgalom” — *Nowe Drogi*, 1956. N. 9.) E vitacikk kerete nem teszi lehetővé, hogy minden lényeges kérdésre kitérjünk, csak azokkal foglalkozunk, amelyekkel kapcsolatban Aron — részben jogosan — léphet fel az eredetiség igényével és amelyekről kevesebb szó esett a mai marxista vitairódalomban. Néhány általános filozófiai kérdés felvetése után szó lesz a kapitalizmus aroni védelméről általában, valamint az aroni és burke-i forradalomellenesség kapcsolatairól. Ezután a valóságos és eszmei felszabadulással összefüggő kérdésekre térünk át, majd pedig az aroni apologetikus célkitűzéseket támogató vulgárokonómiai nézetekre.

*

Külön feladat lenne részleteiben is nyomunkövetni, hogyan táplálják a mai apológiát a klasszikus polgári filozófiával már a múlt században leszámolt burzsóá filozófiai elméletek. Ettől a fontos problémától akkor sem szabad eltekinteni, ha napjainkban azt látjuk, hogy egyre inkább a neopozitivizmus, a pragmatizmus stb. töltik be az apológia filozófiai támogatóinak szerepét, és váltják le a Spengler- és Toynbee-féle történelemfilozófiákat, — bár az alapjukat képező általános elveket változatlanul átvesszik vagy elmélyítik (Így pl. a történelem egységének, objektív törvényszerűségeinek, fejlődésének tagadását.) Egy minden korra egyaránt kiterjedő történelemfilozófiai séma a mai apológiát többé már nem elégíti ki. De a kapitalizmus e közvetlenebb igazolásának funkcióit betöltő modern irányzatocskák csak azon a talajon lehetnek hatékonyak, amelyet már előkészítettek számukra előfutáraik, elsősorban az újkantizmus és a szellemtörténet.

Csak néhány szót erről a leszámolásról, (annál is inkább, mivel ennek vannak nyomai Aron előző munkásságában.) 1950-ben írt könyvében „A történelem kritikai filozófiája” (*La philosophie critique de l'histoire*) az újkantizmus és a szellemtörténet nagyjainak munkásságát tárgyalja és kommentálja. (Dilthey, Rickert, Simmel, Weber.) Írásának lényege, hogy helyesli és saját kiindulópontjának is tekinti azt a „történeti éskritikát”,

amely nem más, mint az ujkantista értelmezésű kanti tiszta észkritika átvitele és alkalmazása a társadalom- és történelemszemlélet területére. Ez a koncepció radikális leszámolást jelentett a klasszikus polgári filozófia vívmányai-val, ezen belül is elsősorban a hegeli filozófiával. „A modern történetfilozófia — írta Aron — többé nem hiszi magát a gondviselés titkai letéteményesének... a történelem kritikai filozófiája lemond a fejlődés végső értelmének eléréséről.” (i. m. 15. o.) Ez a filozófia megszüntette a tudományos megismerés lehetőségét mind az objektum oldaláról — amennyiben tagadta a történelem egységét, fejlődését, objektív törvényeit — s egyben a szubjektum oldaláról is — amennyiben a megismerés kategóriát csupán fenomenális jelentőségű segédeszközöknek minősítette a tapasztalat rendszerezésére. Kialakította a megismerés és az igazság teljesen relativisztikus jellegű felfogását. Aron éppen abban látja az általa tárgyaltak munkásságának legfőbb érdemét, hogy kidolgozták a történelmi megismerésnek azt a relatív jellegű tanítását, amely az „abszolútumról” (értsd: objektív társadalmi-történeti törvényszerűségeket) „tudni sem akar”. De e relativizmus hamis ellentétképpen kialakult a szellem-történet korokfelettivé átalakított antropológiája és „örök embere”, — többek közt az Aron által szívesen említett „homo politicus”.

Aron reakciós történetfilozófiájának morzsáit elsősorban a marxizmus-hoz való antagonisztikus viszonya határozza meg. Tiltakozva a marxi koncepció egyenesvonalúsága, egyértelműsége és határozott aktív cselekvésre készítő jellege ellen, meghirdeti az „értelmezések pluralitását”, a „kétértelmű lényegét”. Ezek szerinte feltárják tudásunk korlátait, valóság mindenoldalúságát és nem követelnek az embertől radikális választást. (L'opium... 152, 167—68. o.) Mindez üres frázis marad csupán: a társadalmi valóság objektív, kimeríthetetlen gazdagságát a marxizmusnál jobban egyetlen elmélet sem tisztelheti és veheti figyelembe. Az alkotó marxizmus elmarasztalása e téren különböző burzsoá irányzatok által mindig csak azt jelzi, hogy újból megkísérlik a sokat hangoztatott „gazdaság” káosszá változtatását, mozaikszerré, összefüggéstelen részecskékre való szabdalását, csak azt jelzi, hogy újabb támadás indult a valóságot megközelítő hűséggel tükröző és megragadó tudományos kategóriák ellen. Már ebben az elvont szférában is kézenfekvő, hogy milyen osztályérdeket szolgál ez a kísérlet. De Aronnak ez a filozófiai felfogása s a belőle levont gyakorlati-politikai következtetése — a radikális választás elkerülése — feloldhatatlan ellentmondásban vannak egymással. Ismeretes, hogy az „elkötelezés” egzisztencialista filozófiája valójában a passzivitás, az elkötelezésre való képtelenség elmélete. Aron esetében ez az ellentmondás a filozófiai mondanivaló elméleti struktúrája és gyakorlati eredménye közt fordított előjelű. Mert egész munkássága a burzsoá érdekekkel való feltétlen azonosulás és ugyanakkor a szocializmus elleni harccal való elkötelezettség szellemében fogant — míg filozófiai síkon, farizeus módon éppen ezt a radikalizmust és egyértelműséget zárja ki. Így fordul visszájára és nyer saját alkotója által cáfolatot az „értékek pluralitásának” és a „kétértelmű lényegnek” elmélete, miután filozófiai síkon betöltötték antimarxista szerepüket. S hogy csak erre a szerepre volt szánva, bizonyítja az a tény, hogy Aron elmélete még Aron gyakorlatának próbáját sem tudta kiállni.

Aron csatlakozik a dekadens burzsoá filozófiának ahhoz a koncepció-jához, amely a tudományos törekvésű történelemfilozófiákat meddő és „metafizikus” kísérleteknek deklarálta. A 48-as forradalmak után fellépő burzsoá teoretikusok munkásságának elméleti feltételévé vált a saját „özüvizeletti

óriásaikkal” való szembefordulásuk, az ideológiátlanság felmagasztalása az új, tudományellenes ideológiák kialakításával egyidejűleg. Többek közt a kritikai filozófia, az ujkantizmus követte ki az utat minden régi tudományos törekvésű polgári ideológia, illetve a marxista ideológia „mitosszá”, „ópiummá” deklarálásához. Aron e téren tehát csak a készenkapott tradíció vonalán haladt tovább, csak ennek tudományellenes tartalmát élezte ki a marxizmus ellen.

Ezzel kapcsolatos eszmefuttatásainak azonban van egy új, politikai vonatkozása. Könyve alaphangja arról tanúskodik, hogy — Burnhammel szemben — nem tekinti közvetlen céljának a szocializmus felszámolását. Annál fontosabb céljának tartja azonban — mint a későbbiekben meglátjuk — a munkásmozgalom fejlődésének megakasztását s ennek egyik mozzanataként azt, hogy meggátolja a mozgalomhoz vonzódo értelmiségi rétegek marxista tudatának és kommunista praxisának kialakulását. A marxizmus ebben a fontos politikai vonatkozásban azért válik „ópiummá”, továbbá a forradalom azért válik a tartalmatlan értelmiségiek szórakozásává, mert Aron csak így remélheti lejártni a marxizmust és a mozgalmat az értelmiségiek szemében.

Ezen túlmenően azonban objektíve még az a szerep is osztályrészéül jutott, hogy a dekadens filozófiának az ideológiáról alkotott felfogását közvetítse Burnham felé. Mert Burnham csak a végsőkéig élezi ki az ebből fakadó konzekvenciákat, amikor a marxi ideológiára is célozva, kifejti, hogy az ideológia (a tudománnyal szemben) „nem-tudományos” és gyakran „tudományellenes”. Ezért mindenfajta ideológiának csupán hatékonyságát kell figyelembe venni, csak annak az ideológiának van értelme, amely hatást tud gyakorolni a tömegek szívére „és tudjuk, hogy ennek az eredménynek korántsem kell kapcsolatban állnia a tudományos adekvátsággal”. (The managerial revolution. 51. o.) Így vezet el objektíve marxista lényegét kifejlesztett „ideológia-ellenesség” még a fasiszta ideológia jogosultságának elvi igazolásához is.

*

Az az aroni szkepszis és eklekticizmus, amely a bal- és a jobboldal kategóriáit csupán „retrospektív mítoszoknak” tartja s úgy véli, hogy ezek csak a történészek képzeletében léteznek — nem léphet fel az újdonság igényével az ideológiai harcok történetében. Többek közt az 1820–30-as években, a klasszikus politikai gazdaságtan felbomlásának időszakában nagy elméleti viták folytak a ricardoi tanítás körül, mellette és ellene. Marx élesen elítélte azt a közgazdászt, aki szerint ez a harc csupán a szavak használata körül folyik s aki abban vélte felfedezni a „többértelműség” okát, hogy a lovagok a pajzs különböző oldalait látják. Marx ezzel kapcsolatban a következőket mondta: „... egy ilyenfajta szkepticizmus mindig egy elmélet felbomlásának jelzője, egy gondolatlan és lelkiismeretlen, házi használatra felállított eklekticizmus előfutára”. (Theorien über den Mehrwert. III. 120. o.)

Az aroni szkepszis és eklekticizmus csupán egyik útjelzője annak a polgári ideológiai hanyatlásnak, amelynek kezdeti jeleit és egyben perspektíváját Marx már egy évszázada feltárta. Azonban ezen az általánosságon belül természetesen megvannak a megkülönböztető sajátosságai. Így elsősorban társadalmi funkciójában, mert a mai „gondolatlanságnak” és „lelkiismeretlenségnek” már sokkal szélesebb és a teoretikus által tudatosan vállalt reakciós társadalmi szerepe van. Filozófiai síkon ez a sajátosság elsősorban

abban jut kifejezésre, hogy a mai — ez esetben aroni — szkepszis történetileg és logikailag egyaránt egybefonódott már az eklekticizmussal. És ez új vonást jelent a modern szkepszis történetében, mert pl. a feltörekvő kapitalizmus ellen fordított restaurációs szkepszis (Chateaubriand) de még sokkal inkább a romantikus antikapitalista szkepszis (Sismondi) mentes volt az eklekticizmustól. Chateaubriandnak, de elsősorban Sismondinak még egységes világképük volt — e világképek retrográd tartalma és következetlenségei ellenére is — továbbá szkepszisük még az új társadalmi rend néhány valóságbs ellentmondásának feltárásából táplálkozhatott. Így számukra fel sem merülhetett az az elméleti szükségesség, hogy ellenzékiségüket ellentétes tartalmak szempontosszeegyeztetésével stb. alapozzák meg. Egészen más a helyzet a mai, a szocializmus ellen fordított burzsoá szkepszissel. Ez a szkepszis már szükségképpen átesap az eklekticizmusba, méghozzá kétszeres szükségességgel: a teoretikus csak így építheti fel saját elméletének struktúráját, valamint kritikájának fő vonalát. Egyrészt mivel már régen nem lehet egységes ideológiája, elméleti bázist csak úgy konstruálhat önmagának, hogy önkényesen újrarendezi a tudományos gondolkodás fő vonala által már rendszerezett tényeket, tartalmakat, kategóriákat. Másrészt ez a szkepszis már nem merítheti kritikai mondanivalóját a szocialista valóság lényeges ellentmondásainak elemzéséből, mert mit is kezdhetne a burzsoá szkepszis ezeknek a valóságos, nem-antagonisztikus ellentmondásoknak feltárásával? (És ezt a feladatot különben is nap mind nap elvégzi maga az alkotó marxizmus, az elméleti és a gyakorlati önkritika formájában.) Bizonyos alárendelt ellentmondásokat felmutathat ugyan ez a kritika, de ezek is elvesztik racionális tartalmukat a felmutatás rosszsziszemű — tendenciózus volta és az egész koncepció torzsága folytán. Így hát az eklektikus elméleti struktúrából fakadó, a szkepszisből kiinduló burzsoá kritika maga is eklektikussá válik, csak mint eklektikus szkepszis érvényesülhet, mert mondanivalóját csak összefüggések és áellen-tétek konstruálása, illetve „optimális esetben” egyes valóságos ellentmondások eltorzítása útján fogalmazhatja meg.

Ez az eklekticizmus jellemzi az aroni közvetett apológiát, amely azonban csak első fokozata, jóformán elvi megalapozása a kapitalizmus nála fel-található teljes, közvetett és közvetlen védelmének. Ezt a megalapozását Aron úgy hajtja végre, hogy elködösíti a marxizmus és a polgári ideológia, valamint a szocializmus és a kapitalizmus közti alapvető ellentmondásokat. Így azt bizonygatja, hogy a marxizmus lényegében polgári ideológia, továbbá hogy a szocializmus és a kapitalizmus gazdasági rendszere közt csak a marxisták próbálnak mély ellentétet konstruálni. Azonban a racionális összefüggések szétszakítása, ellentétes tartalmak összeegyeztetése önmagában már nem elégíti ki a kapitalizmus védelmének ideológiai szükségleteit. Az eklekticizmus és szofisztika „is-is”-éből — amelyen a kapitalizmus közvetett védelme épül — szükségyszerűen végre kell hajtania az átmenetet az „igen-nem”-nek ahhoz a közvetlen apologetikus koncepciójához, amelynek elfogadása esetén válik csupán jogosultan elvethetővé a szocializmus és igenelhetővé a kapitalizmus. Az ellentéteknek az az egybemosása, amelyet Aron az apológia első fokán elvégez (s amely kifejlett formájában a menedzserek forradalmának burnhami elméletében jelentkezett) ma már elsősorban az ún. „neoliberalizmus” (Merleau-Ponty) és általában a „harmadikutas” elméletek szerkezetét szolgáltahatja, valamint jelentékeny, alapvető jellegű szerepet játszhat a revizionista nézetek kialakulásában. Ezen az alapon bizonyos rétegeket el

lehet ugyan fordítani a szocializmustól, — meg lehet teremteni az aktív antikommunizmushoz szükséges légkört — de nem sikerülhet őket a szocializmus agresszív ellenfeleivé tenni. És ezért napjainkban a monopoltőke minden következetes és tudatos hívének vagy egészen túl kell mennie a közvetett apológián, vagy pedig — magasabb fokon — szervesen össze kell ezt kapcsolnia a kapitalizmus közvetlen védelmével. Az előbbire a példa Burnham útja, aki 1947-ben írt művében — *The struggle for the world* (Harc a viláért) már teljesen felhagyott régi, közvetett apológiájával és a kapitalizmus lehető legközvetlenebb védelmével lépett fel. Az utóbbira pedig Aron e műve a jellemző, amely szervesen összekapcsolja a kapitalizmus e kétféle védelmét. Elsimítja az ellentéteket első fokon a két rendszer közt, meghirdeti mindenfajta társadalmi valóság örök tökéletlenségét („a baloldali olyan társadalmi rendet denunciólt, amely tökéletlen, mint minden emberi valóság” *L'opium* . . . 28—29. o.) de innen — számára mindegy, milyen logikátlan ugrással — mindig oda jut el, hogy a szocializmus despotizmus, míg a „nyugati életforma” a „liberalizmus”, a „szabadságjogok” hazája.

Apológiájának e felépítéséből ered a feloldhatatlan kettősség a „megértő”, az ellentéteket elsimító „liberalizmus” — és az ellentéteket magasabb fokon és hamis tartalommal, fordított előjellel kiélező agresszivitás közt. Ezért beszélhetünk Aron és Burnham esetében a köztük levő ideológiai munkamegosztásnak csupán relatív, nem feltétlen jellegéről. A burnhami primitív és agresszív rosszhiszeműség egy bizonyos ponton túl ugyanis áttevődik magába Aron munkásságába, amikor is a közvetett apológiával felhagyva, sokat emlegetett „tolerancia”-elvét félretolva a közvetlen apológia brutalitásának ad kifejezést.

A „tolerancia” Aronja, aki helyesli a kapitalizmus mindenféle óvatos, felülről kiinduló reformját, annak a „demokratásdit játszó burzsoának” szerepében díszleg, akit Lenin már régen leleplezett. „A burzsoá liberális és ellenforradalmi — mondotta — Innen ered nevetségességig erőtlen és szálnalmas reformizmusa . . . A burzsoá legdurvább önzése, az ellenforradalmár leg-hitványabb gyávasága, ez búvik meg a liberális hatásos frázisai mögött.” (Lenin, *Válogatott Művei*. I. 746, 807. o.) Az imperializmus minden igényesebb, raffináltabb, körültekintőbb — tehát nem burnhami, hanem aroni — apológiájában így forr össze a liberális reformizmus a nyílt ellenforradalmisággal; de ez a reformista máz nagyon is áttetsző az imperialista teoretikus ellenforradalmi Janus-fején.

A mozgalom burzsoá ügyvivői azonban — s így elsősorban a szociáldemokraták — kapva-kapnak mindazon a reformista morzsán, amelyet a burzsoázia terített asztaláról leszárnak nekik. Az imperialista apológiának pedig állandó terméke, hol fő-, hol mellék-hajtása e reformizmus, melynek az a meggonnolás az alapja, hogy a legkényelmesebb megoldás, ha a tömegekkel próbálják elhitetni: ők maguk is érdekeltek a kapitalizmus fenntartásában.

*

A bal- és jobboldal, mint „történelmi” pártok létjogosultságának tagadása, olyan álláspontból, amely mindkét „szélsőséget” elítéli, elveti és magát föléjük helyezi, reakciós kiindulópontot jelez. (A jobboldal — fejti ki Aron a legtömöröbben egy másik könyvében: „*Espoir et peur du siècle*” (A század reménye és félelme) — „ellenforradalmi és negatív”, a baloldal pedig „mitikus és hazug”.) De e „két párt”, kategóriai elvetése csak elrejti az

Aron által megtagadott mélyebb tartalmakat. Elsősorban az osztály- és az osztályharc-elmélet küszöböli ki már kérdésfeltevéssel; már itt is megnyilvánul hogy figyelmét kizárólag a pártokra, azaz a felépítmény elemeire irányítja. Eltűnnek továbbá a haladásnak és a reakciónak azok a fogalmai, amelyek tudományosan csak az alapjukat alkotó osztályviszonyok elemzésével tárhatók fel.

Polémiajában kifejti, hogy a bal-, illetve a jobboldal egysége csupán az egységgel kapcsolatos „retrospektív mítosz”, mert mindkét tábort szakadatlanul ellentétek zilálták szét s magának a baloldal programjának váltakozása is mutatja, hogy ilyen egységről szó sem lehetett. Így kijelenti, hogy pl. a legitimisták és az orleanisták nem voltak tudatában annak, hogy együttesen egy pártot alkotnak. (L'opium... 17. o.) Aron szubjektívizmusa nemcsak abban nyilvánul meg, hogy tudatuk alapján ítéli meg az egyes frakciókat, hanem abban is, hogy a burzsoázia e különböző frakcióit mint önállóakat rögzíti és nem vezeti vissza őket az osztályon belül elfoglalt helyzetükre és funkciókra. Marx már megmondta róluk, hogy „... a polgári köztársaságban, amely sem a *Bourbon*, sem az *Orleans*, hanem a *TŐKE* nevet viselte, megtalálták azt az államformát, amelyben *közösen* uralkodhattak.” (Marx-Engels, Válogatott Művei I. 242. o.) Aronnak eszébe sem jut, hogy a frakciókat legalább közös politikai fellépésükben vizsgálja meg, pedig itt elé tárult volna csorbíthatatlan egységfrontjuk, elsősorban a proletariátussal és a demokratikus kispolgársággal szemben. — Semmit sem bizonyít továbbá az az érve sem, amely szerint a 19. századtól kezdve nem volt egységes baloldal, amely tartalmazta volna a nagy francia forradalom összes örökösét, mindazokat, akik valaha szembenálltak az ancien régime-el. (Uo. 19. o.) Ez az érv csupán azt jelzi, hogy Aron nem akar tudni a politikai pártok differenciálódásában és harcában megnyilvánuló osztályharcok valóságos menetéről.

Tarthatatlan továbbá a pártok programváltozásával kapcsolatos érvelése is. „A baloldalam, amely tegnap alkotmányos rendszerért harcolt, van-e még valami közössége azzal (a baloddallal), amely ma a népi demokrácia rendszereiben érvényesül?” (Uo. 16. o.) A kérdést visszafordítva, az argumentum ad hominem így hangzik: van-e a negyvenes évek polgári antifasiszta Aronjának valami köze az ötvenes évek antikommunista és írsaival objektíve a neofasizmust támogató Aronjához? Kétségtől van, mert feltételezhetően az aroni antifasizmus már tartalmazott olyan tendenciákat, amelyek e fasizmus ellenes egységfront háború utáni polarizációjával csak jobboldali irányban bontakozhattak ki. Őmaga azonban nem hajlandó tudomást venni arról, hogy az állandóan változó társadalmi-gazdasági tartalmak hatására alakulnak ki az osztályok, illetve az osztályfrakciók érdekeit képviselő pártok és teoretikusok programjai. Aron — e koncepciója alapján — még azt a tényt is érvként használhatná fel a baloldal egysége ellen, hogy maga a Bolsevik Párt nem egészen egy év alatt „megváltoztatta programját” és polgári forradalom helyett a proletárforradalom követelésével lépett fel!

A bal- és jobboldal e „mitikus” jellegének deklarálásával csupán előkészíti a terepet annak a helyzetnek megértéséhez, ami szerinte napjainkat jellemzi. Ez az új helyzet az értékek „disszociálódásában” jut kifejezésre, az állítólagos bal- és jobboldali értékek közti határvonalak felbomlásában, abban, hogy a baloldal átesap a jobboldalba és viszont. Azonban itt az értékek aroni „disszociálásáról” van szó, az értékek — reakciós értelemben való — újjáértékeléséről, amely furcsa, de jellemző módon egybeesik az uralkodó osztá-

lyoknak azzal a törekvésével, hogy megállítsák a történelem menetét, megszüntessék a haladás pártját. Így Aron kideríti, hogy a kommunizmus és a fasiszmus csak látszatra ellentétesek, lényegileg azonban több az azonos, mint az eltérő vonásuk. A nemzeti szocialisták csakúgy a felszabadulásukra vágyó tömegeket mozgatták meg, mint a kommunisták, s míg a kommunizmus fejlődése során egyre konzervatívabbá vált, a fasiszmus forradalmasodott. Közös jellemzőjük pedig a „vezérelv”, s mindkét irányzat a totalitarizmusban fut össze. „Jobb és bal, vagy az áljobboldali fasiszta és az álbaldoldali kommunista vajjon nem találkoznak-e a totalitarizmusban?” (Uo. 261. o.) Aron e nézeteivel régi trockista, ellenforradalmi gondolatokat talál fel újra. Az apologetikának ez a gondolati szerkezete azonban nem új. Marx a német történelmi-jogi iskola előfutára, Hugo feletti kritikájában jegyezte meg: „Hugo *szkeptikus* a dolgok *szükségszerű lényegével* kapcsolatban, hogy *udvaronc* legyen *véletlen jelenségekkel* szemben.” S azzal kapcsolatban, hogy Hugo „nem ismer különbségeket”, a következőket mondta: „A *német*, aki leányát családja kincseként neveli, nem pozitívabb, mint a *rádzsput*, aki megöli, hogy lerázza táplálásának gondját. Egyszóval: *a bőrkiütés éppolyan pozitív, mint a bőr.*” (Marx-Engels Összes Művei. I. 79–80. o.)

Ez a marxi megjegyzés az apologetika egyik legérzékenyebb pontját találja el. Mert az apológia filozófiai előfeltétele a lényege összefüggésekkel (gazdasági struktúra, osztályviszonyok stb.) szembeni szkepszis és ugyanakkor a véletlen, a lényeges összefüggésektől távolálló jelenségeknek és a látszat részmozzanatainak hangsúlyozása, kiemelése. Így válik többek közt Aron is „udvaronccá” az olyan jelenségekkel szemben, mint az egyes frakciók aktuális tudata, részleges érdekellentétük, a fasiszták által mozgósított tömegek hamis tudata stb., stb. De csak azért lehet „udvaronc” e jelenségekkel szemben, mert semmibevevő szkepszissel ignorálta az osztálytartalmat, a frakciók lényeges gazdasági-politikai-társadalmi érdekeinek közösségét s azt az antagonisztikus ellentmondást, amely minden ponton fennáll a kizsákmányolás felszámolásáért folytatott harc és a monopoltőke legreakciósabb diktatúrája közt. Igen, a bőrkiütés éppoly pozitívvá válik, mint a bőr, e tudatosan és szempontosan „ujjáértékelő eklekticizmus” eredményeképpen. A burzsoá apológia kezére játszik e ponton is a revizionizmus és a szociáldemokrata ideológia, ahol szintén gyakran elsikkad a lényeges társadalmi tartalmak közti különbség s ahol szintén gyakran azonosítják a mesterségesen egymáshoz hasonított, elszigetelt látszat-jelenségeket.

De ami az apologetika elméleti feltételévé vált, egybeesik azzal a közvetlen politikai-ideológiai céljával, hogy megzavarja a tömegek tudatát s hogy ezeket a tömegeket haladásellenes és antiszocialista törekvéseinek könnyen fanatizálható eszközévé tegye. Az az elmélet, amely szerint a fasiszmus és a kommunizmus közt több az azonosság, mint a különbség, objektíve csak egy célt szolgálhat: a tömegek félrevezetését a szervezkedő neofasizmus érdekében.

Mi indokolja azonban, hogy Aron a jobboldallal szemben is egyesíti szkepszisét az udvaroncsággal? Ennek számos oka közt a döntő az, amit Aron a történelmi baloldal terminológiai győzelmének nevez s ami magyarul: a szocializmus, az egyedül konzekvens baloldal eszméinek hallatlan vonzóereje és elterjedtsége az egész világon, s így Franciaországban is. Aront különösen ez utóbbi érinti igen érzékenyen: állandóan visszatér arra, hogy Franciaország „a jobboldal és a baloldal antagonizmusának hazája”, ahol

a baloldal eszméje mint 1789 és 1848 bukásainak fiktív kompenzációja született és hat mindmáig tömegmérétekben. (Uo. 15, 18. o.) Aron éppen ezért jól tudja, hogy a valóságos jobboldal átmentése a baloldal elleni irtóhadjárat során csak a „jobboldal” demagóg denunciaciójával párhuzamosan sikerülhet. S ezért hirdeti meg azt a kétfrontos harcot, melynek látszatjellege is rögtön szertefoszlik minden gondolkodó ember előtt, hiszen a „jobboldal” fogalmát leszűkíti a nemzeti szocializmusra és a francoizmusra, miközben mélyen hallgat a kapitalizmus ma politikai pártjairól és ideológiai irányzatairól. Továbbmenően, a jobboldal elleni harcának egyik fő okát ki is mondja (bár számunkra igen naivnak tűnően): „a baloldali gondolat nem tudja túlélni a jobboldali gondolatot, hiszen vele kapcsolatban definiálja önmagát”. (Espoir et peur... 10. o.) — Mit jelenthet ezt? Vagy azt a képtelenséget, hogy a marxizmus csak a nemzeti szocializmus vagy francoizmus ideológiájával való ellentétében állhat fent (???) Fejtegetéseinek lényege abban summázható, hogy szívesen „megszünteti” a nemzeti szocializmust, ha ezen az áron elérheti a kommunizmus felszámolását...

A lényeggel szembeni szkepszis és a jelenségekkel kapcsolatos eklektikus udvaronosság — a bal- és a jobboldal kategóriái létjogosultságának „racionalista” cáfolata — után kivirágzik a teoretikus mitosza. Miután értetlenségének ad kifejezést: micsoda baloldali lehet az, aki az afrikai-ázsiai népeknek szabadságot követel, míg a lengyelek és a keletnémetek számára nem, hozzáfűzi: „A történelmi baloldal nyelvezete talán győz napjainkban, de az örök baloldal szelleme meghal, ha maga a részvét csak egyértelművé válik. Az önmagához mindig hű baloldal nem a szabadságot vagy az egyenlőséget, hanem a testvériséget, azaz a szeretetet szólítja.” (L’opium... 36. o.) Ime, mégis létezik egy „baloldal”, amelynek létét és eszmei tartalmát Aron helyesli! De milyen érdek és annak milyen reprezentánsa rejlik emögött? Talán Lamartineről van szó, aki a „fraternité” jelszavával akarta megszüntetni — méghozzá éppen az 1848-as forradalmak viharában — azt a „borzalmas félreértést, amely a különböző osztályok között fennáll.” (id. Marx, Marx-Engels Válogatott Művei, I. 127. o.) De nem, Aron műve ismeretében nem lehet feltételezni, hogy „örök baloldalának” bármi köze is lehetne ahhoz a Lamartine-hoz, aki, ha burzsoá álláspontról ugyan, de kivette részét egy forradalomból. Sokkal inkább arról van szó, hogy ezen „örök baloldal” mögött Edmund Burke történelmi jobboldala kísért, azé a Burke-é, akinek egyik rezignálhangú mondását, „a lovagság kora elmúlt”, Aron jogosan felfokozott rezignációval használta fel mottóként egyik könyve számára.

*

A valóságos egyenlőség csak az erkölcs terén lehetséges — vallotta Burke, a nagy előfutár — „és nem azokban a szörnyűséges fikciókban, amelyek hamis eszményeket és hiábavaló reményeket sugallnak az embereknek, akiknek sorsa, hogy végighaladjanak a dolgos élet sötét ösvényein. Ezek (ti. a hamis eszmények stb. — M. M.) csak arra szolgálnak, hogy súlyosbítsák és még keserűbbé tegyék azt a valóságos egyenlőtlenséget, amelyet sohasem lehet megszüntetni, azt az egyenlőtlenséget, amelyet a polgári élet hoz létre éppúgy azoknak javára, akiknek szegény sorban kell maradniok, mint azok javára, akik sokkal ragyogóbb körülményekre vannak hivatva, anélkül, hogy több boldogság tárulna elébük.” (Burke: *Réflexions sur la Révolution Française*. 1838. 70—71. o.)

Burke a nagy francia forradalom és ideológiájának hírhedt ellenfele, a társadalom reakciós, biologizáló — tehát a status quo fenntartását hirdető — elméletének reprezentatív őse. Tőle ered a szerves és a szervetlen fejlődés (az evolúciós és a forradalmi fejlődés) merev szembeállítás, amely a korban az osztálykompromisszumon alapuló 18. századbeli angol fejlődés apológiáját volt hivatva megadni, elválaszthatatlanul a forradalmi francia fejlődés denunciaciójától. A hugo-i természetjogon élősködő romantikus-restaurációs német történelmi-jogi iskola (Haller Stahl stb.) vette át többek közt ezt az elméletet és ültette át német talajba. Az ún. konzervatív-polgári szocializmus hívei (pl. Lorenz Stein) már közvetlenül a 48-as forradalmak után a proletariátus önálló mozgalma ellen fordították a szerves fejlődés elméletét.

A polgárság forradalmi hagyományait megtagadó Aron antimarxista fegyvertárában találkozunk Hugó módszere és Burke elmélete. Nemcsak ott ért egyet Burke-el, ahol a gazdasági egyenlőtlenséget örök természettörvénynek állítja be, és ahol az erkölcsi „egyenlőség” morzsáit szórja az elnyomottaknak — a „reconnaissance”, a kölcsönös hála formájában — hanem egész koncepcióját áthatja a nagy előfutár iránti tisztelete és hagyományainak ápolása.

Aron egyik fő törekvése — mint az eddigiekben is láttuk — a haladás gondolatának megsemmisítése. Állandóan polemizál azok ellen, akik valamilyen „fiktív folytonosságot” tételeznek fel a történelemben, akik a változás pártjának adnak igazat a konzervativizmussal szemben. (L'opium... 35. o.) Burke-nek hasonló az alapkoncepciója, amikor Anglia óriási fölényét éppen abban látja, hogy elve a konzervativizmus, a régivel való szerves összefonódottság: „Hála annak a makacs ellenállásnak, amellyel az újításokkal szemben viseltetünk; hála nemzeti jellegünk hideg lustaságának, még ősünk nyomát viseljük magunkon. Még nem veszítettük el a... 14. század szellemében való nemes és emelkedett gondolkodásmódot... Nem vagyunk Rousseau hívei, sem Voltaire tanítványai, Helvetiusnak sem volt szerencséje nálunk, az ateisták nem prédikátoraink, törvényhozóink pedig nem bolondok... stb. (Réflexions. 177—78. o.)

Ahogy a történelmi haladás negatív megítélésében Aron saját nemzete kiemelkedő és haladó szellemi nagyságai ellen összefog Burke-al, úgy a forradalomtól való közös páni rettegésükben szintén egységesen éppen azokért az eseményekért ítélik el Franciaországot, amelyek a 18. századot „francia századdá” tették. Aron nem győz siránkozni afelett, miért nem jelentette a köztársaság Franciaország életében ugyanazt, mint Angliában: „egy következmények nélküli incidenst”? (Espoir et peur... 131. o.)

Aron — Ferrero alapján — bevezeti a „destruktív” és a „konstruktív” forradalom fogalmait. Míg az előbbi radikális szakítást jelent a „legitimitással”, az utóbbi fokozatosan kiszélesíti a „képviselést”. Itt a burke-i koncepcióhoz képest láthatóan csak frazeológiai újításról van szó. Felmerül azonban egy jellemzően új mozzanat Aron forradalomellenességének elvi megalapozásában. Míg Burke-nek még semmi kétsége sem volt afelől, hogy a forradalom a régi tulajdonviszonyokat forgatja fel, és éppen ebben látta legnagyobb bűnét, addig Aron felveszi a harcot az ellen a koncepció ellen, amely a tulajdonviszonyok megváltoztatását egyáltalán kapcsolatba hozza a forradalommal. Neki már el kell kódósítania a forradalom reális tartalmát, már nem mondhatja ki nyíltan, hogy forradalomellenessége mögött a jelenlegi tulajdonviszonyok elméleti védelmezése rejlik.

De nemcsak a forradalmi módszereket, eszközöket veti el, hanem magának a forradalomnak lényeges tartalmát, megvalósítandó célját. Akár Burke is megfogalmazhatta volna pl. az erőszak Aron-féle elítélését és annak indokolását. Arról beszélve, hogy az erőszak mindig megtagadja azt a „hálát”, amelynek egyesítenie kell a kollektivitás tagjait, így folytatja: az erőszak, „gyökértelenné téve a tiszteletet és a hagyományokat, azzal a kockázattal jár, hogy lerombolja a polgárok közti béke alapjait.” (L’opium ... 108. old.) Eppen ezért még abban az esetben is elítéli a forradalmat, ha megvalósított eredménye szerinte is pozitíven értékelendő. A forradalmi módszerek destruálása tehát az az út, amelyen haladva eljut a haladó társadalmi célok és eredmények destruálásához. És ez az álláspont következik is a burke-i és aroni felfogásból: hiszen mindazok a társadalmi eredmények, amelyeket az emberek úgy érnek el, hogy aktív fellépésükkel megváltoztatják a történelem menetét, „mesterségesek”, megszakítják a „szerves” vagy „konstruktív” folyamat természetes menetét.

A harc azonban nagyon is konkrétan a proletárforradalmak ellen irányul és Aron gyakorlati-politikai tanácsa szerint a liberalizmusnak szövetségre kell lépnie a konzervativizmussal, hogy meggátolja a szocializmus „névtelen despotizmusának” győzelmét. (Uo. 321. o.) A történetfilozófiai fejtegetések mögül tehát kibukkan egy egységfront sürgető szükségességének követelése, az uralkodó osztályok liberális és konzervatív rétegei közt, természetesen beleértve azokat, akik már másfél évszázada őrzik szívükben a nagy francia forradalom polgári tartalma és plebejus-konfiskáló módszere iránti gyűlöletüket. És Aron e politikai platform talajáról inti honfitársait: csak ezeket a tanácsait követve őrizhetik meg féltett demokratizmusukat a totalitarizmustól! Meg is indokolja álláspontját: a fenti egységfront bázisát alkotó gazdasági heterogeneitás ugyanis elvileg szembenáll a totalitarizmussal. Ezzel szemben „minél nagyobb az a felszín a társadalomban, amely az állam égisze alatt van, annál kevesebb lehetőség nyílik a demokratizmusra, a relative autonóm csoportok közti békés versengésre.” És ezért Burke konzervativizmusát ajánlja a franciáknak, mert csupán ez gátolhatja meg „az örök erkölcs felbomlását”. (Uo. 108. o., vö. Burke i. m. 161. o.)

Tény, hogy a proletárforradalom és állama erőszakosan szól bele az emberek addigi életébe, megszünteti a „szabadságnak” azt az állapotát, amely a tőke korlátlan, azaz csak saját belső korlátai által gátolt szabad mozgását biztosítja, megszünteti mindazokat a gazdasági tényeket, amelyeken a fennálló társadalom összes fonák és fetisizált demokratikus jogi képzetei és szabadság-illúziói alapulnak. És éppen a régi rendszer ledöntésével kezdődik az az átmeneti korszak, amikor közös ellenőrzés alá veszik az embereknek azokat a tárgyiasult társadalmi erőit, amelyeket minden addigi társadalmi rendszerben maguk a tömegek feletti uralomra és kizsákmányolásukra használtak fel. Ez a forradalmi változás valóban szétrombolja a kizsákmányolókat és kizsákmányoltak közti állítólagos „hála” erkölcsét; de csak ellenforradalmár állíthatja, hogy ez egyértelmű volna az erkölcs lerombolásával.

Igazán természetes, hogy az érdekeit veszélyeztetve érző mai imperialista teoretikus a polgári demokratikus forradalom és a haladó eszmék hirhedt ellenlébasával fog össze. Az sem meglepő, hogy kiemeli az angol szakszervezeti vezetők „érdemeit”, akik rájöttek, hogy a nemzeti közösséghez tartoznak s csak úgy javíthatják meg a munkások sorsát, hogy nem tagadják meg a hagyományokat s nem szakítják meg az angol alkotmányos élet folytonosságát.

(L'opium . . . 36. o.) S e burke-i szellemben politikailag és erkölcsileg egyaránt pozitíven értékelt munkásárulókat állítja példaképül a kommunistákkal rokon-szenvező értelmiségiek elé.

Sokkal megdöbbentőbb azonban, hogy napjainkban a kommunista mozgalmon belül is — elsősorban a moralizáló revizionizmus elméletében — ott kísért, elhalványodva bár, de felismerhetően Aron s mögötte Burke alakja. Nemcsak véletlen összeesengésről van szó, hanem arról, hogy az antimarxista lényegét kifejlesztett revizionizmus egy bizonyos ponton átcsap a „klasszikus” burzsoá ideológiába, arról, hogy ez a revizionizmus — akarva-akaratlanul — kénytelen a reakció hagyományos elméleti érveihez nyúlni. Arról van szó, hogy a mozgalomhoz való fenntartásos és sok ponton nyíltan tagadó viszonya szükségképpen beletorkollik a reakciós burzsoá kritikába. A moralizáló revizionizmus vezérmotivuma szintén annak a „magunkvéde bensőségnek” dicsérete, amely csak a szocialista állammal való szembenállásban, vagy legalábbis a tőle való maximális függetlenségben valósulhat meg. Aronhoz teljesen hasonlóan ők is elítélik az „erőszakot általában”, függetlenül attól, hogy forradalmi vagy reakciós erőszakról van-e szó. Elválasztva a „magasabbrendű” erkölcsöt az „alacsonyabbrendű” politikától, ők is azt hirdetik, hogy a politikában való részvétel optimális esetben is csak a kisebbik „erkölcsi rossz” választásával jár együtt. (vö. L'opium . . . 169. o.) Azt hirdetik, hogy a történelmi mozgalmakat és tartalmukat az „általános” „örök” normákhoz való viszonyukban kell lemérni. Ezeket a normákat azonban minden osztály, minden mozgalom szükségképpen megsérti s így végső fokon, ebben a számukra legdöntőbb vonatkozásban, nincs különbség a haladó és a reakciós mozgalmak erkölcsi tartalmában. Aron ugyanezt a gondolatot vallja, csak tömörebben és közvetlenebbül: szerinte erkölcsi tekintetben semmi különbség sincs a haladó és a retrográd mozgalmak közt. S édeskevés különbséget jelent — csak olyan frazeológiai distinkciót, amely kifejezetten árt a kommunista mozgalomnak — hogyha a moralizáló revizionizmus szerint ez az „általános” emberi erkölcs egyszer majd megvalósul az osztályharcoktól és a proletárdiktatúrától végleg megszabadult, leendő „kommunista” társadalomban. Bizonyos, hogy a történelem és az erkölcs (ezen belül ma elsősorban a „történeti” szocialista társadalom és az „örök emberi” erkölcs) közti antinómiát meghirdető revizionista elmélet gyökerei, bármilyen közvetítésekkel bár, de visszanyúlnak az organikus erkölcsös fejlődés forradalomellenes elméletéhez.

Aron a revizionistákkal egybehangzóan állítja szembe a burke-i alapon értelmezett „emberi” humanizmust a humanizmus marxi értelmezésével: „a történelmi humanizmus, amely azt jelenti, hogy az ember önmagát keresi a rendszerek és birodalmak egymáskövetkezésében, nem tartalmazza a forradalom kultuszát.” (L'opium . . . 59. o.) (Természetesen el kell tekinteni attól, hogy Aron itt is és általában, a forradalom „kultikus” tiszteletét fogja a marxistákra.) A humanizmusnak ez a felfogása mély összefüggésben van a forradalomellenesség konzervativizmusával. Mert Aronnak az a véleménye, hogy a rendszerek fejlődésük során egyre inkább humanizálódnak (Uo. 29. o.) s így logikus, hogy egy már kialakult rendszerrel szemben fellépő új mozgalom, illetve ennek győzelme esetén az új társadalmi rend szerinte csak valami brutálisat és nem-humánust képviselhet, — szemben a már humanizálódott régi viszonyokkal. Így válik az aroni koncepció — s a hozzá antimarxizmusának logikája alapján közeledő revizionizmus — a kialakult kapitalista társadalomnak, mint egyedül ésszerűnek és erkölcsösnek apoteózisává.

Említettük már, hogy Aronnak szükségképpen el kell titkolnia, hogy forradalomellenessége mögött a kapitalista termelési- és tulajdonviszonyok elméleti védelme rejlik. Ezért többféle kerülő úton próbálja meggyőzni az értelmiséget forradalmi „illúzióinak” meddő és káros voltáról. Egyik ilyen meggyőzési kísérlete szerint a forradalom hatásaképpen létrejövő egyenlőség megszüntetné a kultúra lehetőségét. „Abszolút egyenlőség egy olyan országban, mint Anglia — mondja — nem biztosítaná a kultúrát fenntartó és gazdagító kisebbségnek az alkotó egzisztenciát.” (Uo. 34. o.) Aron itt a burzsoá teoretikusok régi eszközéhez nyúl, amikor az egyenlőség polgári-kispolgári felfogását — amelyet a marxizmus és a szocializmus építésének gyakorlata már régen megcáfolt — a marxizmus ellen fordítja, mint marxista „tételt.” Sokkal fontosabb azonban az, hogy tudatosan zárójelbe teszi a kultúra — azaz legtágabb értelemben a szabadidőn alapuló mindenoldalú emberi fejlődés — viszonyát, függését a termelési erők fejlettségi színvonalától, illetve a társadalmi rendszer minőségétől. Alapvető tény, hogy a kapitalista termelőerők fejlődése már létrehozta azokat az elvont feltételeket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy megszűnjön a „kulturálatlan túlmunka” és a „mínusz-munkán alapuló kultúra” régi átkos kettőssége. Már a klasszikus politikai közgazdaságtan felbomlásával keletkezett proletár közgazdaságtani ellenzék képviselői is kimondták, hogy a tőkés viszonyok megszüntetésével, a társadalom általános munkakötelezettségének bevezetésével, mindenkinek meglesz a lehetősége ahhoz, hogy — a termelőerők további fejlődését feltételezve — jóval rövidebb munkaidő mellett elsajátíthassa és gazdagíthassa a kultúrát. Marx rámutatott arra, hogyan függ össze a kultúra és szabadidő polgári felfogása a kapitalizmus apológiájával. James Mill felfogásával kapcsolatban jegyezte meg: „Szükséges, hogy a dolgozó tömegek szükségleteik rabjai s nem idejük urai legyenek ahhoz, hogy az emberi (társadalmi) képességek szabadon kibontakozhassanak azokban az osztályokban, amelynek ez a munkásosztály pusztán alapjául szolgál. Ez utóbbiak a fejlődésképtelenséget képviselik, hogy más osztályok az emberi fejlődést képviseljék. Ez valóban az az ellentmondás, amelyben a polgári társadalom fejlődik és az összes eddigi társadalmak fejlődtek (amelyet Mill) mint *szükségszerű törvényt*, azaz a fennállót mint az abszolút ésszerűt mond ki.” (Theorien über den Mehrwert, III. 111. o.).

A szerves fejlődés említett híve, L. Stein, aki már a Mill utáni burzsoá közgazdaságtanhoz kapcsolódott, ugyanennek a felfogásnak adott hangot, amikor a társadalom természetes rendjét abban látta, hogy az egyik ember önmegvalósítása a másik, azaz a többség függőségén keresztül megy végbe. De Mill és Stein koncepciói csak előrevetítették a későbbi, szubjektíve cinikus burzsoá apológiának azt a vonalát, amelynek hangadói már teljesen elvesztett a rájuk még jellemző önáltatás.

Az értelmiség forradalmi illúzióit bíráló Aron polémiájának élet Merleau-Ponty ellen irányítja, aki a legrendszeresebben és a marxizmus eléggé beható ismeretében fejtette ki a marxizmus igazolásának és a mozgalommal való külsőleges együttműködésnek polgári elméletét. (Humanisme et terreur — Humanizmus és terror, 1947.) De kb. ugyanabban az időben, amikor Aron kidolgozta az ellene irányuló polémiát, már átállt az ún. „neoliberalizmus” bevalottan antimarxista álláspontjára. (vö. Les aventures de la dialectique — A dialektika kalandjai, 1955.) Nem térhetünk ki Aronnak sem erre a vitájára, sem pedig a marxizmushoz és a mozgalomhoz közeledő munkáspapok ellen folytatott polémiájára. Csak egy-két szót ennek a vitának hatásáról.

A forradalom „presztizseit” leleplező Aron azt bizonygatja, hogy az értelmiség csak tévedésből vonzódik a forradalomhoz, amely kölcsönzött presztizsekből él; az esztétikai modernizmus, az erkölcsi nonkonformizmus és a divatos „lázáadás” szelleme kölcsönöz neki tekintélyt az értelmiségiek szemében. Mindezekkel az érveivel Aron csak azokra az elemekre hathat, akiket valóban a lázáadás kispolgári érzése fűt, akiknek számára a mozgalomhoz való kapcsolódás „izgalmas kalandot” jelent, s akik emellett a marxizmust polgári alapon próbálják „korszerűsíteni”. E téren Aron hasznos funkciót tölthet be azzal, hogy ezeket az elemeket ténylegesen lebeszéli a „forradalomról” és visszaviszi őket kispolgári-polgári szférájukba, meggátolva, hogy tovább fertőzhessék a francia munkásmozgalom légkörét. Így pl. helyesen mutatja ki a francia „marxizáló” egzisztencialisták következetlenségét, azt a tényt, hogy bár az „elkötelezés” filozófiai igényével lépnek fel, mégsem hajlandók magukat gyakorlatilag elkötelezni a munkásmozgalommal. De továbbmenően, a 20. századbeli Burke szerepében tetszelgő Aron munkássága feltárja minden hazaszerető francia előtt, hogyan fonódik össze a forradalmi hagyományok lábbal taposása napjainkban azzal a kozmopolitizmussal, amelynek objektív politikai tendenciája a francia nemzeti érdekek alárendelése az angol és elsősorban az amerikai monopoltókének. Ha tehát vannak olyan gondolkodó és hazaszerető emberek, akiket nem riaszt vissza az aroni úttól a neo-burke-izmus reakciós társadalmi tartalma, bizonyosan visszariasztja őket hazafiatlansága, a francia történelem és a francia jelen bevallott lebecsülése, amely egybefonódott nála az angol és amerikai gondolkodásmód felmagasztalásával.

* *

Korunk minden Burke-jének fő célja annak bizonyítása, hogy a társadalmi struktúra lényeges megváltozásával a forradalmak ideje örökre lejárt, s a forradalmi „mítoszok” már csak a voluntarisztikus gondolkodású értelmiségiek fejében élnek. „A nyugati világban — írja Aron — a forradalom mögöttünk, nem pedig előttünk van. Még Olaszországban és Franciaországban sincs ledönteni való Bastille-ünk, sem pedig lámpavasra akasztandó arisztokratáink.” (L’opium ... 111. o.).

Ennek a tételnek elvi megindokolásához azonban meg kell tagadnia a klasszikus polgári filozófia, közgazdaságtan és társadalmi elmélet, de elsősorban a marxizmus minden vívmányát. Itt ennek csak néhány jellemző vonatkozásáról lehet szó. Az aroni koncepció szerint nincsenek osztályok, és különösképpen nincsen munkásosztály, mint tudományosan definiálható egység. Ebből következik, hogy az osztályharc is csak értelmiségi találmány, akárcsak a munkásosztály történelmi hivatásának tétele. A munkásmozgalmat (a kommunista mozgalmat) pedig csak az értelmiségiek szítják, felhasználva, azaz kihasználva a munkásosztály bizonyos ösztönös örök elégedetlenségét. És ilyen előkészítés után kézenfekvően adódik az egyetlen, aroni megoldás a munkásság számára: a „valóságos felszabadulás”, azaz helyzetük valamelyes, békés reformterveken alapuló javítása a tőkés renden belül.

Aron mindenekelőtt tagadja, hogy az osztályok struktúráját a gazdasági helyzet határozza meg, és felhívja a figyelmet az egyének életmódját meghatározó más, történeti és erkölcsi elemekre, amelyeknek egyenrangú determinás szerepet juttat a gazdasággal. A társadalom így szétesik teljesen heterogén csoportcskákká rendszertelen halmazára, de szétesik különösen a munkás-

osztály, amelynek szerinte se határai, sem egysége nem állapítható meg. Így természetesen megszűnik az a fő ellentét proletariátus és burzsoázia között, amelynek gondolati eltüntetésén különben a szociáldemokrata szemlélet éppúgy közreműködik, mint a burzsoá apológia. (vö. pl. az Osztrák Szociáldemokrata Párt programját, amely szerint a proletár-kapitalista ellentét helyett a modern társadalomban sokféleképpen kombinálódható különböző típusú érdekek nagyon bonyolult rendszere uralkodik.)

Mégis van egy pont, ahol Aron elismeri bizonyos gazdasági tényező determináló szerepét. Szerinte a „tulajdonnak” van valami szerepe, de kizárólag falun. A falusi életmód ugyanis bizonyos életközelséget hoz létre a falusiak közt általában, s ezért a falukban vagy a kisvárosokban élő proletárokat több rokoni kötelék fűzi közvetlen szomszédjaikhoz, mint a nagyvárosok dolgozóihoz. (L'opium . . . 80. o.) Aron túl szűkeknek, dogmatikusoknak deklarálja a tudományos fejlődés során felvetett s a marxizmus által konzekvensen kidolgozott absztrakciókat, tételeket. De természetesen ez az absztrakcióellenessége sem következetes és „kíméletlen”, ahogy ezt a „tulajdon” szerepével kapcsolatos álláspontjából láttuk. Másutt szintén hajlandó absztrakcióval operálni, amikor kijelenti: „a 20. század a fajok vagy nemzetek háborújának százada jóval inkább, mint az osztályharcoké, a szó klasszikus értelmében”. (Uo. 103. o.) Tehát megengedhetővé válik a társadalmi-gazdasági absztrakció, ha a marxista osztályelméletet cáfolva a fasiszta tájelméletet kell támogatni, amint akkor is megengedhető, ha a patriarchalizmus idilljét kell támogatni, a marxi osztálykoncepcióval szemben.

Marx azt a — a klasszikus polgári közgazdaságtan felbomlása után keletkezett — burzsoá közgazdaságtant nevezte vulgárisnak, amely a tudományos felismerést, igazságot, a tudományhoz idegen érdekekhez idomította a fennálló rend, vagy azon belül egyes osztályok, rétegek érdekében. Ez az apológiával egybeforrt vulgáris szemlélet azóta is uralkodik a burzsoá közgazdaságtanban és talán még közvetlenebbül, még szembetűnőbben virágzik a — vulgáris ökonómiából táplálkozó — politikai ideológiában. Egyik ilyen megnyilvánulása az egész aroni történelem- és társadalomszemlélet, ezen belül különösen Aron szempontos és tendenciózus viszonya azokhoz a tudományos absztrakciókhoz, amelyek osztályának és az egész kapitalista társadalomnak dicstelen jelenét és perspektíváját is kifejezésre juttatják.

Aron ezekkel a vulgáris eszközökkel elméleti sikon tolmácsolja a monopol-tőkének azt a „vágyát”, hogy „ne legyen (a marxi értelemben vett) munkásosztály és munkásmozgalom” és kifejti a mozgalommal kapcsolatos „csábítás-elméletet”, — mit sem törődve azzal, hogy e kérdésben az orosz cári politikai rendőrség propagandájából merít. Eközben azonban kénytelen mítikus erővel felruházni a kommunistákat és a marxizmust. Hiszen azt állítja, hogy a kommunista mozgalom és elmélet nem a munkásság lényeges érdekeit fejezi ki, és ennek ellenére mégis képes a munkásokat belevonni a forradalmi mozgalomba, azaz képes „elcsábítani” őket.

A munkásság ösztönös elégedetlenségét kihasználó kommunisták kalandorok, akiknek erkölcsi felelősségét a párt vállalja magára — véli Aron, egybehangzóan pl. Kolakowskival. „A marxizmus távol áll attól, hogy a munkás-szerencsétlenség és a proletariátus immanens filozófiája legyen: a marxizmus az értelmiségiek filozófiája, amely elcsábította a proletariátus frakcióit és a kommunizmus ezt az áltudományt használja fel, hogy elérje saját célját, a hatalom megragadását. A munkások maguktól nem hisznek abban, hogy ők

vannak kiválasztva az emberiség üdvére. Sokkal inkább nosztalgiát éreznek a burzsoáziába való felemelkedés iránt”. (Uo. 95. o.) Aron itt két problémát vet fel: a szocialista elmélet és a munkásmozgalom viszonyát, valamint a spontaneitás-problémát. Kezdjük az elsőt: a marxizmus az értelmiségiek filozófiája?

Aron a marxizmus és a kommunisták elleni vádaskodásban — bármennyire is torz formában — kénytelen hangot adni annak az igazságnak, hogy a munkáosztály ott folytatja a harcot, ahol a polgárság abbahagyta, ha nem is mondja ki, hogy magasabb fokon, de „máshogyan”. Továbbá azt is kénytelen kifejezésre juttatni, hogy a nagy francia forradalmat és az egész haladó polgárságot hajdan lelkesítő eszmék új testet öltöttek a marxizmusban. „Az ideológusok átadták a fáklyát a proletariátusnak, abban a reményben, hogy teljesen megvalósíthatóvá válnak a burzsoázia törekvései — a természet meghódítása, az emberek vagy a lehetőségek egyenlősége.” (Uo. 321. o.) A másik oldalról pedig Aron negatív viszonya mindezekhez a haladó hagyományokhoz objektíve azt is kifejezi, hogy a mai burzsoáziának már csak annyi köze van ehhez a forradalmi harchoz, hogy azt támadja és rágalmazza. Hamis és torz formában bár, de ezt az igazságot fejezi ki Aron olymódon, hogy „a marxizmus az értelmiségiek filozófiája”. De mélységesen hazug és farizeus Aronnak és társainak az az érvelése, hogy a szocialista elméletet a munkáosztály képtelen lett volna kidolgozni, tehát a szocializmus értelmiségi-burzsoá találmány és semmi köze a munkások érdekeihez. Itt Aron először elhallgatja, aztán farizeus módon a munkáosztály ellen fordítja azt a tényt, hogy az osztálytársadalmakra jellemző ellentét a fizikai és a szellemi munka közt — amelynek a proletariátus „munkaállattá” való degradálása az egyik legkifejelettebb pólusa — tette lehetetlenné, hogy maguk a munkások dolgozzák ki az érdekeiket és hivatásukat kifejező tudományos elméletet. (Maga Aron sem tagadhatja különben, hogy a munkásoknak a burzsoáziától eltérő világképük, szemléletük, hagyományaik stb. vannak.) A marxizmus sohasem tagadta, hogy a szocialista elméletet a vagyonos osztályok művelt értelmiségi képviselői dolgozták ki és vitték be a mozgalomba. De ezek ekkor már nem mint „burzsoá értelmiségiek” léptek fel, hanem mint a szocialista mozgalom teoretikusai, amint a munkások sem mint „munkások” dolgoztak tovább az elméleten, hanem szintén mint szocialista teoretikusok. (vö. Lenin Válogatott Művei. I. 208. o.).

Mi Aron célja ezzel a kettősségben is egységes taktikával: a szocialista elmélet „értelmiségi találmány”; és: „a munkások nosztalgiát éreznek a burzsoáziába való felemelkedés iránt”? Jól tudja (és idézi is Lenint) hogy a szocialista tudatot nap mint nap be kell vinni a mozgalomba, hogy az ún. „eszmei felszabadulás”-nak (azaz a kapitalizmus megdöntésének, a szocializmus építésének) egyik lényeges előfeltétele ez a szocialista tudat. És ezért minden erőfeszítése arra irányul, hogy ezt a folyamatot feltartóztassa, hogy megakassza és kettészakíttóságában rögzítse a spontán mozgalmat és a szocialista tudatot. Ezért egyrészt a munkásokat akarja lebeszélni az „értelmiségi csábításról”, azaz elfordítani a marxista teoretikusoktól, másrészt pedig — mint már említettük — az értelmiségieket akarja elfordítani a marxizmus „ópiumától”. A munkások elégedjenek meg ösztönösen létrejött, a burzsoáziától valamennyire különböző „világérzésükkel”, tartsák magukban ébren a „feléltőrekvés” iránti nosztalgiát s ezek alapján elégedjenek meg „szalonképessé” tett gazdasági csatározásaikkal, — az értelmiségiek pedig lázadozzanak önmagukban...

Így hát a monopoltőke teoretikusa újra meghirdeti a munkásosztály árulóinak burzsoá politikáját és politikai elméletét, a trade-unionizmust és a spontaneitás-elméletet. E ponton is egyesül a szociáldemokratizmussal és a revizionizmussal, — nem véletlen, hogy elsőként Bernstein dolgozta ki a „valóságos felszabadulás” programjának lényeges tartalmát. A korabeli bernsteinizmussal szemben fellépő Lenin már megmondta, hogy „liberálisok a munkásoknak kínálják... a politika tradeunionista felfogását...” És ugyancsak Lenin fejtette ki ezzel kapcsolatban, hogy „...az osztályok leglényegesebb, »döntő« érdekei általában csakis gyökeres *politikai* átalakulások útján elégit-hetők ki... a proletariátus alapvető gazdasági érdeke csakis a burzsoázia diktatúráját a proletariátus diktatúrájával felváltó politikai forradalom útján elégit-hető ki.” (Lenin, Válogott Művei. I. 262, 215, o.)

Ezek után világos, miért hirdeti Aron, hogy a munkásság „igazi”, „csábításmentes” politikája a labourizmusban és a svéd szociáldemokratizmusban testesül meg, és miért próbálja meggyőzni az „eszmei felszabadulás” hatása alatt álló értelmiségieket arról, hogy Svédországban doktrínánélküli szocializmus alapján osztálynélküli társadalom jött létre! (Arról azonban nem beszél, hogy maguk a svéd szociáldemokrata vezetők is elismerik: az ország termelőeszközei változatlanul a tőkések kezében maradtak s fennáll a nagy ipari konszernekkel egybefonódott nagybankok uralma, stb.).

Azonban Aron „csábításelmélete” nemcsak a tradeunionizmus számára kövezi ki az utat, hanem egyben objektíve elvileg magalapozza Burnham fasiszta antikommunizmusát. Burnham is abból indul ki, hogy a kommunizmus nem a munkások érdekeinek lényeges kifejeződése, hogy független a társadalmi viszonyok „állandóbb jellegű problémájától”. S objektíve kiélezve az aroni megfogalmazást s annak gyakorlati konzekvenciáját, kijelenti, hogy a kommunizmus „világméretű összeesküvő mozgalom a hatalom monopóliumának meghódításáért a kapitalista hanyatlás időszakában”. (The struggle for the world, 59. o.) S kétségtől megvan a logikus összefüggés az „elméleti” megalapozás és a gyakorlati konklúzió közt: Burnham szerint ugyanis jogosult és szükségszerű ennek az összeesküvő csoportnak és szervezetnek felszámolása, azaz: a kommunista pártok betiltásának fasiszta rendszabálya.

*

Aronnak e művében fellelhető közgazdasági nézeteire teljes mértékben érvényesek Marxnak a korabeli vulgáris ökonómiára vonatkozó megjegyzései. Ezek szerint ez az irányzat maga semmit sem alkot, csupán a közvetlen szemlélet szülte vulgárelemeket csoportosítja újra meg újra, az aktuális szükségleteknek megfelelően. Számára nem arról van szó, „...hogy ez vagy az az elméleti megállapítás igaz-e, hanem arról, hogy a tőkésnek hasznos-e vagy káros, kellemes-e vagy kellemetlen...” (A tőke, I. 17. o.) Míután a tőkésnek hasznos, ha teoretikusa elfordul a termelőfolyamattól, hasznos, hogyha különösen a termeléstől, a termelési- és tulajdonviszonyoktól elszakított elosztás problémáit tárgyalja, Aron is ezt teszi. Elsősorban azért, hogy kimutassa: a jövedelmek „teljes egyenlősége” sohasem valósulhat semmilyen rendszerben sem, másrészt, hogy örök természeti szükségszerűségnek tüntesse fel az elosztás kapitalista formáit.

Egyik fő célja a marxi munkaértékelmélet felszámolása. Egyesítve a „tőke produktivitásával” kapcsolatos régi burzsoá koncepciót a burnhami menedzser-elvvel, gúnyosan nyilatkozik azokról, akik a termelés „képzett

irányítóival” szemben az „egyszerű munkásban” látják a történelem formáló erejét (és amit ugyan nem mond ki, de koncepciójából következik: minden érték forrását.) E téren azonban a vulgáris ökonómia „klasszikusai” is rettenhetetlen szókimondó hősök voltak hozzá képest. Egy — Marx által idézett — malthuziánus már kimondta, mi indokolja elutasító magatartását a munka-értékelmélettel szemben: „Hogy a munka a gazdagság egyedüli forrása, olyan tanításnak tűnik, amely nemkevésbé veszélyes, mint hamis, mert szerencsétlen módon mindazoknak kezére játszik, akik megállapítják, hogy minden tulajdon a dolgozó osztályoké és azt a részt, amely másoknak jut, elrabolták vagy ellopták tőlük.” (Theorien über den Mehrwert, III. 66. o.).

Hamisan tolmácsolva a marxi munkaértékelméletet, úgy tünteti fel, mintha a reálbérek egyszerű emelkedése a tőkés országokban megcáfolná és megszüntetné a kizsákmányolás tényét, — amely szerinte amúgyis csak a „meghatározás kérdése.” Továbbá felteszi a kérdést: ... „milyen mozzanattól kezdve tartalmaz kizsákmányolást a jövedelmek egyenlőtlensége vagy egy vállalkozó és egy bér munkás közti munkaszerződés?” (L'opium... 102. o.) Lényegében mindegy, hogy a művelt Aron műveletlensége vagy tudatos rosszhiszemősége nyilvánul-e meg ebben a kérdésben. A döntő e kérdés demagóg és félrevezető jellege: hiszen a marxi elmélet szerint a kizsákmányolás ténye mindaddig fennáll, amíg a tőkés és a munkás közt egyáltalán „osztózkodásról” lehet szó.

Aron tájékozatlanság és rosszhiszemőség mellett itt is „a lényeggel szembeni szkepszisre” vezeti a marxizmus cáfolásának szükséglete. Absztrakciói teljesen üresek, tartalmatlanok, elsikkaszt belőlük minden gazdasági-történelmi-társadalmi meghatározottságot. Így. pl. a 20. század „modern ipari társadalmáról” beszél általában (teljesen függetlenül attól, hogy kapitalista vagy szocialista tartalmakról van-e szó) így a munkásokkal mindig szembenálló „bürokratikus hierarchiáról” (szintén függetlenül attól, hogy a munka tőkés vagy szocialista szervezeti formáiról van-e szó).

Elszórt megjegyzéseiből rekonstruálható a tőkés termelési viszonyok — általa csak újonnan megfogalmazott, különben igen régi — közvetett védelmezése. A termelés anyagi és személyi tényezői már eleve tőkés mezben jelennek meg, s így a tőkés viszony — kimondatlanul is — a termelési- és tulajdonviszonyok örök természeti formájává válik. Ezek a „természeti” viszonyok ily módon nem lehetnek semmilyen konkrét — ösztönző vagy gátló kapcsolatban a mindig változó, alakuló termeléssel, termelőeszközökkel, ezeknek csak változatlan kereteit, „örök” feltételeit alkothatják. De Marx már Mill-el kapcsolatban feltárta, mi indokolja, hogy a közgazdászok különös előszeretettel foglalkoznak „minden termelés általános feltételeivel”. Valójában ezzel az a céljuk, hogy a termelést „...a történelemtől független, örök természeti törvények által megszabottnak ábrázolják s ez alkalommal azután suttyomban *polgári* viszonyokat csempésznek be az elvont társadalom megdönthetetlen természeti törvényeiként.” (Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához, 1951. 11 o.) S e tőkés viszonyok kimondatlanul feltételezettek, amikor Aron a „modern ipari társadalomról” vagy a „hierarchikus” munkaszervezetről beszél, vagy azokról az „örök munkásbajokról”, amelyek mindaddig fennállnak, amíg a termelőfolyamatban a munkás szembenáll a géppel. Ezek az „örök munkásbajok” — amelyeknek igen kérdéses voltára itt most nem térhetünk ki — Aron szerint természetesen éppúgy feltörhetnek a General Motorsban, mint a Kirov-gyárban; hiszen ehhez előző-

leg már megteremtette a teljes gondolatatlanság szféráját, azt az elméleti éjszakát, amelyben minden tehén fekete. Miután absztrahált a termelési- és tulajdonviszonyoktól, számára teljesen mindegyé vált, hogy a munkással „szembenálló” gép az uralkodó osztállyá szerveződött proletariátus társadalmi tulajdona, vagy pedig saját — de tőle kisajátított — munkájának eredménye, amely saját leigázásának, kizsákmányolásának s e kizsákmányolás fenn-tartásának eszközévé vált. De azok az üres absztrakciók, amelyek ezen apologetikus eszmeifuttatás alapjául szolgálnak, ugyanazon a színvonalon állnak, mint egy kisgyermeknek a modern üzemről alkotott képze: ha végigvezetik egy szovjet, illetve egy amerikai üzemen, ő is csak azt fogja mondani, hogy mindkét helyen emberek voltak és gépek. A termelési viszonyok egyformán nem érzékelhetők a gyermeki képzet és azon apologetikus gondolkodás számára, amelynek belső feltételévé vált a gondolatatlanság, a „lényeggel szembeni szkepszis”.

A közvetett apológia e vonalán továbbhaladva, ezt az — új megfogalmazású, de szintén régi — tételt a marxisták ellen irányítja, akik . . . „a magántulajdonnak és a piaci anarchiának tulajdonítják az ősi szegénység maradványait, amelyek ténylegesen az akkumuláció követelményeiből (legyen az kapitalista vagy szocialista akkumuláció), a termelékenység nem kielégítő voltából és a népesség növekedéséből fakad”. Ez a tétel természetesen konkretizálódik a dolgozóknak adott malthusi tanáccsal: „relatív bőségre” csak akkor számítsanak, ha ésszel uralkodnak ösztöneik felett, azaz vigyáznak, hogy a népesség szintje viszonylag stagnáns legyen. (vö. L’opium . . . 165. o.) Eszerint az aroni munkamegosztás így festene: a dolgozók szorgalmasan végezzék el munkájukat, emellett tartsák íéken ösztöneiket, az akkumulálást pedig bízzák az uralkodó osztályokra . . . s vele együtt az „ősi szegénység” állandó újratermelésének gondját . . .

E közvetett apológia struktúrája készen is áll, de itt Aron nem állhat meg. Hiszen eszerint minden mindegy lenne, ha mindkét rendszer egyaránt kitermeli az „ősi” visszá ságokat. És ezért állandóan meg kell konstruálnia az átmenetet a kapitalizmusnak ahhoz a közvetlen védelméhez, mely szerint a „forradalmárok” sokkal rosszabb despotizmust hoztak létre, mint ami ellen hajdan sikraszálltak, — míg nyugaton „a gazdasági és politikai hatalom szolidáris és rivális csoportok közt oszlik meg”. (Uo. 101. o.). De napjaink liberalizmusa már mindenfajta ellenforradalmi és fasiszta tartalom igazolását szolgálja; Aronhoz hasonlóan Burnham is úgy vélekedik, hogy „a szabadság abból a bizonytalan egyensúlyból keletkezik, amely a küzdő erők konfliktusának eredménye”. (The struggle for the world. 211. o.). — Anatole France mondotta, hogy a szabadság ellenségei a szabadság nevében próbálják meglojtni a szabadságot.

Makai Mária